

ROZWIJANIE ZASOBU SŁOWNICTWA UCZNIÓW W MŁODSZYM WIEKU SZKOLNYM

Język jest podstawowym nośnikiem ludzkiego myślenia. Im bogatszy i precyzyjniejszy tym większe są możliwości sprawnego i skutecznego myślenia, formułowania myśli, wyrażania własnych stanów uczuciowych i woli. Ubóstwo słownikowe uniemożliwia swobodne wypowiadanie się, wyrażanie swoich myśli i przeżyć a także uczenie się. „Ilość i jakość słownictwa czynnego i biernego dzieci świadczy o ich poziomie intelektualnym natomiast niezrozumienie słów lub ich błędne rozumienie jest przyczyną trudności przy opanowaniu treści z zakresu różnorodnych przedmiotów”.(D. Czelakowska, 1996,s.50).

Kształtowanie umiejętności komunikatywnego posługiwania się przez dzieci w młodszym wieku szkolnym językiem ojczystym w mowie i piśmie należy niewątpliwie do podstawowych zadań kształcenia w edukacji wczesnoszkolnej. W programie nauczania zintegrowanego w zakresie edukacji polonistycznej zwraca się uwagę na zagadnienie wzbogacania zasobu słownikowego uczniów. Realizacja tego programu wymaga odpowiedniego doboru ćwiczeń słownikowych. Podstawowym zadaniem tychże ćwiczeń, jest, prócz zwiększania zasobu słownika uczniów, „przenoszenie” słownictwa z biernego słownika do czynnego, kształcenie sprawności w operowaniu wyrazem , uwrażliwienie na estetykę wypowiedzi i wyrabianie odpowiedzialności za słowo, a także zapobieganie błędom leksykalnym, a w przypadku pojawienia się błędów skuteczne ich zwalczanie. Szczególne miejsce zajmują tu ćwiczenia słownikowo-frazeologiczne i syntaktyczne. Są one bowiem niezbędne przy kształtowaniu i doskonaleniu takich form wypowiedzi, jak opowiadanie, opis czy sprawozdanie. Pełniąc funkcję usługową mają wzbogacać słownictwo uczniów i rozwijać sprawność językową i dlatego też powinny występować w kształceniu zintegrowanych w toku całodzienniej pracy. Możliwe jest takie planowanie różnych form aktywności uczniów, aby ich działalność w obrębie różnych edukacji można było wykorzystać jako punkt wyjścia do ćwiczeń słownikowo-frazeologicznych.

Do najważniejszych rodzajów ćwiczeń słownikowo- frazeologicznych w klasach I-III zaliczamy:

- wprowadzanie nazw przedmiotów, zjawisk, ich cech, czynności oraz wyrażen i zwrotów określających stosunki przestrzenne i czasowe;
- wyjaśnianie niezrozumiałych wyrazów i zwrotów;
- gromadzenie wyrazów, zwrotów i wyrażen zastępczych;
- grupowanie wyrazów wokół określonych tematów;
- zestawianie wyrazów o znaczeniu podobnym;
- gromadzenie wyrazów o znaczeniu przeciwnym, kontrastowym;
- zestawianie wyrazów pokrewnych oraz podstawowych i pochodnych;
- zestawianie grup wyrazów o znaczeniu nadrzędnym i podrzędnym;
- wyrażanie podanej treści za pomocą prostych porównań i przenośni.(D. Czelakowska, 1996, s.50.)

Wprowadzenie nazw przedmiotów, zjawisk, ich cech, czynności oraz wyrażen i zwrotów określających stosunki przestrzenne i czasowe występuje w ciągu wszystkich lat nauki szkolnej.

Słownik ucznia klas początkowych jest w tym okresie jeszcze bardzo ubogi, dlatego dzięki wprowadzeniu nowych nazw przedmiotów, zjawisk i czynności, poszerza się i utrwała jego zasób. Największa przydatność tego działu ćwiczeń słownikowych polega właśnie na wprowadzaniu i aktywizowaniu słownictwa w toku codziennych zajęć szkolnych, tj. na wycieczce lub spacerze, w czasie praktycznych zajęć i ćwiczeń lub tworzenia swobodnych tekstów. Bardzo ważną rolę odgrywa utrwalanie materiału słownikowego w postaci odpowiedzi na pytania, układania zdań i wyrażeń z danym wyrazem w formie gry lub zabawy, wykonywanie rysunków i słowniczków tematycznych w zeszytach

Wyjaśnienie niezrozumiałych wyrazów występuje w ciągu całej nauki szkolnej. Potrzeba wyjaśniania niezrozumiałych wyrazów, wyrażeń i zwrotów wiąże się na ogół z czytaniem i opracowywaniem czytanek, wierszy i lektury, natomiast rzadziej występuje w czasie swobodnych wypowiedzi czy też omawiania obrazków. Świetnym przygotowaniem merytorycznym do zrozumienia niektórych czytanek są m. in. spacer i wycieczki, które umożliwiają bezpośrednie zetknięcie się z przedmiotami i zjawiskami. Tłumaczenie niezrozumiałych wyrazów może odbywać się poprzez bezpośrednie wskazywanie i wyjaśnianie ich przez nauczyciela, np. pokaz i omówienie przedmiotu, przedstawienie rysunku lub ilustracji. Można także wyjaśniać słownictwo poprzez podanie wyrazów nadrzędnych i podrzędnych, np. nabiął to sery, masło, mleko; podanie wyrazów bliskoznacznych (czerstwy to zdrowy, rześki); podanie wyrazów o znaczeniu przeciwnym (podnóże góry- szczyt góry, brzeg stromy- brzeg łagodny).

W zależności od stopnia trudności wyjaśniamy nieznanne wyrazy przed, w czasie i po przeczytaniu utworu.

Gromadzenie zwrotów i wyrażeń zastępczych, wyrażanie treści za pomocą prostych porównań i przenośni stosuje się najczęściej w czasie ustnych wypowiedzi oraz podczas czytania. Umiejętność tworzenia wyrażeń i zdań zastępczych uczy zwracania uwagi nie tylko na treść danej wypowiedzi lecz także na jej formę. Nauczyciel musi umieć w czasie pracy nad tekstem wykazać, że istnieje wiele możliwości budowania poprawnych zdań, które często o wiele trafniej i krócej wyrażają daną treść. Ścisłe wiąże się z poprzednimi ćwiczeniami zastępowanie niektórych wyrażeń prostymi przenośniami, epitetami i porównaniami. Na przykład w czasie redagowania notatki z wycieczki do parku jesienią dzieci mogą układać proste epitety i porównania: złociste klony, brązowo- żółte brzozy, liście ścielą się pod stopami, drzewa szumią.

Gromadzenie wyrazów o znaczeniu podobnym jest ćwiczeniem mającym wdrożyć uczniów do trafnego nazywania pewnych odcieni i odrębności określonych przedmiotów. Planowane wycieczki i obserwacje stwarzają wiele okazji do tego typu ćwiczeń. Mogą one dotyczyć napotkanych po drodze roślin i rzeczy posiadających dwie lub więcej nazw, np. ziemniak- kartofel- pyra, auto- samochód. Przykładem tworzenia wyrazów wieloznacznych mogą być rzeczowniki: żuraw- ptak, żuraw studzienny i żuraw- dźwig okrętowy; babka- staruszka, babka -ciasto, babka -dziewczyna.

Stosowanie wyrazów o znaczeniu przeciwnym bardzo wcześnie pojawia się w słowniku dziecka. Uczniowie łatwo rozróżniają przedmioty duże i małe, grube i cienkie, jasne i ciemne. W czasie organizowanych wycieczek i gier językowych oglądane owoce mogą być: duże, słodkie czerwone lub małe kwaśne, żółte; drzewa w parku mogą być: wysokie, cienkie, młode lub niskie grube i stare.

Do tego celu potrzebny jest bogaty słownik, przy pomocy którego można w miarę precyzyjnie wyrazić podobieństwa i różnice.

Grupowanie wyrazów wokół określonych tematów ma na celu zebranie i zanotowanie niektórych trudniejszych wyrazów, wyrażeń i zwrotów w celu utrwalenia ich ortograficznego zapisu oraz uświadomienia pewnej ilości wiedzy na dany temat. Najczęściej przygotowuje ono dłuższą pisemną lub ustną wypowiedź dziecka. Przykładem może być lekcja na temat

„ Jesień w sadzie”, podczas której uczniowie zgromadzili następujące wyrazy, wyrażenia i zwroty: Drzewa owocowe: jabłonie, grusze, śliwy, orzechy, wiśnie. Owoce: jabłka, gruszki, śliwki, wiśnie, orzechy. Drzewa rosną w rzędach, uginają się pod ciężarem owoców, mają pożółkłe liście. Owoce rosną wysoko na gałęziach, są różnokolorowe, czerwone, złociste, pachnące, wyglądają apetycznie, smacznie. Krzewy owocowe(agrest, porzeczki, maliny, winorośl, aronia) są niskie, rosną tuż nad ziemią, blisko ziemi. Owoce drzew i krzewów to plony jesieni, wynik pracy ludzi, zrywa się je zsypuje do paczek, odwozi, robi przetwory

Zestawienie wyrazów podstawowych, pochodnych i pokrewnych , ukazuje sposoby tworzenia nowych wyrazów, tzn. pochodnych w związku z rozwojem kultury i cywilizacji społeczeństw. Okazji do wprowadzenia tego typu słownictwa dostarczają sytuacje życiowe. Mogą to być takie rodziny wyrazów jak: las, lasek, laska, leśny, leśnik, zalesić, leśniczy.

Bardzo ważnym zadaniem tego typu ćwiczeń jest ścisła powiązanie ich z nauką ortografii. Jak najwcześniej należy przyzwyczajać dzieci do wyszukiwania wyrazów pokrewnych, jeśli nie są pewni ich pisowni. Na przykład ogród bo ogrody, kózka bo koza, brzoźka bo brzoza, mrówka bo mrowisko.

Ćwiczenia te zdaniem J. Kulpy(1974), mogą się zjawić jak większość wszelkiego rodzaju ćwiczeń, przy redagowaniu, tj. zbiorowym układaniu tekstu, kiedy np. zastanawiamy się czy lepiej zastosować określenie pokryty kwiatami czy ukwiecony, nazwać psa pieskiem, psem czy psiskiem.

Zestawienie grup wyrazów o znaczeniu nadrzędnym i podrzędnym służy systematyzowaniu pojęć w obrębie zdobytej wiedzy oraz dostarcza materiału słownikowego do dłuższych wypowiedzi np. w sprawozdaniu lub streszczeniu.

Porządkowanie wyrazów ze względu na zakres ich znaczenia, jak również systematyzację i uogólnianie pojęć odbywa się już w wieku przedszkolnym .Bardzo wcześnie dziecko zdaje sobie sprawę, że gołąb i wróbel to ptaki, dąb, brzoza, sosna to drzewa, a tulipan, słonecznik, cebula to rośliny. Później w początkowym okresie nauki dowiaduje się, że wróbel, gołąb żaba to zwierzęta natomiast drzewa, krzewy ,kwiaty to rośliny.

Ćwiczenia tego typu można stosować w obrębie różnych edukacji.

Przykładem zajęć z wykorzystaniem ćwiczeń słownikowo – frazeologicznych może być sprawozdanie z uroczystej akademii z okazji „ Święta niepodległości”, w której klasa III brała aktywny udział.

W czasie przypominania przebiegu uroczystości uczniowie notują następujące wyrazy i związki wyrazowe:

Uroczystość(jaka?) ważna, piękna, wzruszająca, wywołująca przeżycia, podniosły, radosny nastrój

Rodzaje występów :przemówienie dyrektora, recytacje indywidualne i zespołowe, śpiew chóralny, solowy.

Czynności uczniów: słuchaliśmy, podziwialiśmy, śpiewaliśmy, biliśmy brawa.

Inne przydatne do wypowiedzi wyrażenia i zwroty: na początku, potem, później, następnie, pod koniec, wygłosić przemówienie, wystąpić indywidualnie, śpiewać solo, deklamować, recytować(wiersze, poezję, prozę).

Dużą rolę w wzbogacaniu słownictwa odgrywają swobodne wypowiedzi uczniów. Istotą swobodnych wypowiedzi jest nieskrępowane pytaniami wypowiadanie się dzieci na określony temat, natomiast ich celem rozbudzanie aktywności, bogacenie słownictwa i wdrażanie do poprawnego wyrażania własnych myśli i odczuć. W toku tych wypowiedzi mogą być stosowane elementy różnych ćwiczeń stylistycznych, jak: opowiadania, opisu, sprawozdania, dialogu. Punktem wyjścia do swobodnych wypowiedzi są najczęściej bezpośrednie obserwacje oraz doświadczenia dzieci w domu i środowisku.

Inną podobną formą są rozmowy nauczyciela z dziećmi, podczas których nauczyciel stawia pytania. Celem takich rozmów jest wdrażanie uczniów do poprawnego i zwięzłego formułowania odpowiedzi, przyswajania wiadomości oraz bogacenie słownika. Czasem pojawiają się pytania ze strony uczniów, na które mogą odpowiadać same dzieci bądź nauczyciel. Pytania ze strony uczniów są dowodem ich aktywności i powinny być otaczane przez nauczyciela szczególną pieczę, a dzieci mają wówczas możliwość wyrabiania umiejętności poprawnego i zwięzłego wyrażania swoich przeżyć i doświadczeń. Szczególnie cenne i naturalne są rozmowy i dyskusje prowadzone w czasie rozwiązywania zadań praktycznych, np. organizowania uroczystości, wycieczek, konkursów, obmyślenia sposobu inscenizacji.

Aktywizowanie słownika dziecka w początkowym okresie nauki szkolnej dokonuje się także w trakcie zaznajamiania z podstawowymi formami wypowiedzi w czasie zajęć w zakresie edukacji polonistycznej (opowiadanie, sprawozdanie, opis). Te formy wypowiedzi mają charakterystyczne słownictwo. Przyswojenie go sobie przez uczniów ułatwia wypowiadanie się w mowie i piśmie, wzbogaca słownictwo i czyni łatwiejszym kontakty z rówieśnikami oraz z najbliższym otoczeniem.

Duże znaczenie w rozszerzaniu słownictwa uczniów mają lektury szkolne dzięki, którym wzbogaca się ich wiedza o świecie. Dziecko doskonali swój język poprzez samodzielne czytanie i rozumienie treści. Samodzielne czytanie książek wzbogaca wypowiedzi ustne i pisemne, wpływa na doskonalenie umiejętności cichego czytania ze zrozumieniem. Umiejętność czytania ze zrozumieniem determinuje rozwój zainteresowań, wzbogaca piękno języka ojczystego. Zadowolenie z przeczytanej książki jest bodźcem do dalszych wysiłków w czytaniu i uświadomieniu sobie komunikatywności mowy pisanej, dlatego też nauczyciel powinien w umiejętny sposób rozbudzać zainteresowania czytelnicze uczniów. Nauczyciel powinien wskazywać dziecku, skąd może czerpać informacje o wydawanych książkach.

Na podstawie obserwacji i badań stwierdzam, iż w rozwijaniu zasobu słownikowego uczniów w młodszym wieku szkolnym bardzo ważne są następujące postulaty dla praktyki pedagogicznej:

1. Konieczne jest systematyczne stosowanie w kształceniu zintegrowanym ćwiczeń słownikowo-frazeologicznych, które ściśle powinny wiązać się z tematyką zajęć.
2. Należy kłaść szczególny nacisk na systematyczną i dokładną obserwację otaczających rzeczy i zjawisk przez dzieci, u podstaw bowiem niejasnych wyobrażeń, jak też błędów z kojarzeniem rzeczy i słów, znajduje się głównie niedokładność obserwacji. Stąd też już w oddziale zerowym, a tym bardziej w szkole, należałoby zaznajamianie dzieci z różnymi przedmiotami i zjawiskami opierać na dokładnej obserwacji. Podstawą jasnych wyobrażeń i pojęć jest poprawne kojarzenie rzeczy z ich nazwą. Poznawanie przez dzieci rzeczy i zjawisk wraz z ich nazwą wzbogaca stopniowo doświadczenia dziecka i ułatwia tworzenie pojęć. Posiadane zaś wcześniejsze doświadczenia stanowią podstawę do nagromadzenia dalszych. „Im bogatsze staje się doświadczenie, tym więcej przedmiotów, czynności i stosunków uczeń poprawnie określa za pomocą słów oraz tym więcej wyobrażeń wywołują słowa w jego świadomości.” (W Okoń, 1965, s. 102.)
3. Aby każdy nowo poznany wyraz mógł wejść do słownika uczeni, musi być kilkakrotnie powtórzony i użyty w odpowiednim kontekście a później zastosowany w ćwiczeniu. Takie możliwości stwarza działalność twórcza, w czasie której uczeń może kilkakrotnie użyć

pewnej grupy wyrażen i zwrotów w improwizacji, grze dramatycznej lub swobodnym tekście.

4. Rozszerzanie aktywnego słownika uczniów powinno się ściśle łączyć z frazeologią. Należy bowiem nie tylko wyjaśniać dzieciom nieznanne wyrazy, ale również ukazywać je w różnych związkach z innymi wyrazami, a przy tym wprowadzać charakterystyczne dla naszego języka wyrażenia i zwroty.

5. Należy zachęcać dzieci do samodzielnych wypowiedzi, wzbogacających czynny słownik ucznia w różnych sytuacjach procesu dydaktyczno- wychowawczego.

6. W procesie kształcenia języka uczniów konieczne jest przestrzeganie zasady indywidualizacji nauczania ze względu na różnice właściwości indywidualnych dzieci

7. Istotne jest stworzenie warunków sprzyjających ośmieleniu i werbalnemu „otwarceniu się” uczniów, zwłaszcza przez zapewnienie im poczucia bezpieczeństwa i wolności.

Bibliografia

Czelakowska D. : *Twórczość a kształcenie języka dzieci w wieku wczesnoszkolnym*,
Kraków 1996

Kulpa J., Więckowski R.: *Metodyka nauczania języka polskiego w klasach początkowych*,
Warszawa 1983, WSiP.

Nagajowa M. : *Kształcenie języka ucznia w szkole podstawowej*, Warszawa 1985, WSiP.

Okoń W.: *Proces nauczania*, Warszawa 1965, PZWS.

Więckowski R. : *Ćwiczenia słownikowo- frazeologiczne i syntaktyczne w klasach początkowych*, Warszawa 1988, WSiP.